

3. Макаренко А.П. Теорія і практика державного регулювання в аграрній сфері: [монографія]/ А.П. Макаренко. – К. ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. – 636 с.

УДК: 504.05:338.436.33

ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АПК

Мангер В.М. – викладач, Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон

Постановка проблеми. В умовах загострення екологічної ситуації, у тому числі й від впливу агровиробничого чинника, досить актуальним і першочерговим завданням, що потребує невідкладних рішень, є розробка і впровадження в сільськогосподарську практику фінансово-економічного механізму екологічно безпечного розвитку аграрної сфери.

Огляд досліджень і публікацій. Слід зазначити, що теоретичне обґрунтування фінансового механізму теж перебуває у стадії формування, хоча принципових розбіжностей у поглядах науковців на його економічну природу не спостерігається. Більшість визначень фінансового механізму схожі на те, яке було у свій час наведене у Фінансово-кредитному словнику 1988 р. видання: “Фінансовий механізм – складова частина господарського механізму; сукупність форм, методів, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих і перерозподільних відносин, формування доходів і нагромаджень, створення та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. Він включає в себе планування, управління фінансами, фінансові важелі і стимули, фінансові показники, нормативи, ліміти, фінансові резерви”. Наприклад, О. Д. Василик, Л. М. Безгубенко, О. М. Ковальок, А. Г. Зюнькін та ін. визнають фінансовий механізм як складову частину господарського механізму, як сукупність організаційних форм, методів і фінансових важелів (див. рис. 1).

На думку О. Д. Василика, фінансовий механізм можна охарактеризувати як “...комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених у державі форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвит-

ку...». Водночас автор цитованого вище визначення акцентує увагу на тому, що фінансовий механізм є специфічною складовою господарського механізму, яка значною мірою визначає не тільки його характер, а й економічної системи загалом. Незважаючи на редакційні відмінності у наведених вище визначеннях фінансового механізму, можна погодитися з тим, що він є складовою господарського механізму, комплексом спеціально розроблених і законодавчо закріплених у державі форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку.

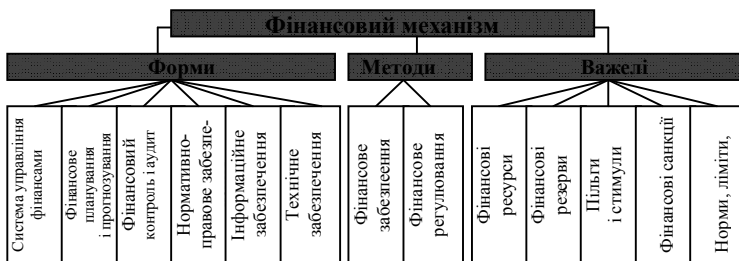

Рисунок 1. Структура фінансового механізму.

З таким уточненням О. Д. Василика щодо впливу фінансового механізму на економічну систему можна погодитися, адже відомо, що в сучасному ринковому господарстві діяльність людей, яка пов'язана зі створенням матеріальних і нематеріальних благ і послуг, координується і впорядковується на соціально-економічних засадах у рамках дійсної економічної системи як сукупності чинних у країні принципів, правил, законодавчо закріплених норм, що визначають форму і зміст основних економічних відносин, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання економічного продукту.

Дослідження економічної природи фінансових ресурсів через призму джерел їх формування проявляється у виробленні економістами єдиних підходів до їх класифікації за джерелами формування. Однак на сьогодні відсутнє чітке окреслення кола джерел формування фінансових ресурсів, що впливають на вибір напрямів підвищення ефективності фінансового механізму. Характерним для класифікацій фінансових ресурсів за джерелами їх формування, запропонованих В. Г. Белоліпечким, В. М. Колчиною, Г. Г. Намом та ін., є включення до джерел їх фор-

мування не тільки власних (чистий прибуток, амортизаційні відрахування), а й порівняних до власних коштів у вигляді кредиторської заборгованості, бюджетних асигнувань, позик банків, коштів інших підприємств.

Завдання дослідження. Мета статті – дослідження суті, тенденцій і перспектив розвитку і модернізації фінансово-економічного механізму в практиці забезпечення екологобезпечного функціонування вітчизняного АПК.

Результати досліджень. Механізм екологічного забезпечення у сфері природокористування – це система заходів з управління, оперативного та стратегічного планування і фінансово-економічного стимулювання, що має за мету збільшення раціональності природокористування. Економічну систему слід розглядати не як просту сукупність принципів, правил, законодавчо закріплених норм, форм і методів фінансових відносин, позбавлених внутрішніх зв'язків, а як таку їх сукупність, в якій усі вони взаємопов'язані і взаємодіють один з одним, і яка в результаті цього реагує на зовнішні взаємовпливи як одне ціле. За таких умов економічна система набуває нових властивостей, нових якісних характеристик, які не містяться окремо в елементах, що її утворюють (ефект цілісності). Необхідно зазначити, що в основі таких змін в економічній системі лежать як об'єктивні умови (рівень розвитку економічної діяльності суспільства), так і суб'єктивні процеси (регулятивний вплив держави).

Логічно, що основна задача функціонування такого механізму – забезпечення екологобезпечної діяльності аграрного підприємства, тобто максимальне зменшення (або повне припинення) шкодочинного впливу на довкілля (рис. 2).

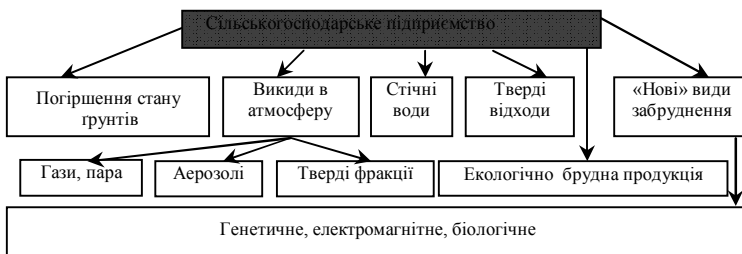

Рисунок 2. Типові чинники негативного впливу агровиробництва на довкілля

Господарська практика в розвинених країнах підтверджує, що зміни на мікрорівні мають відчутний вплив на розвиток інституцій, які забезпечують економічний порядок у країні. Функціональне призначення фінансового механізму загалом, у структурі, яку визнають сьогодні вчені і практики, можна звести до фінансового забезпечення і фінансового регулювання економічних і соціальних процесів на мікрорівні. Як відомо, фінансове забезпечення (фінансування) підприємства здійснюється шляхом використання методів бюджетного фінансування, самофінансування та кредитування, а також шляхом застосування капіталу, що перебуває у його розпорядженні. Державне регулювання як метод здійснення державою функцій з управління економічними і соціальними процесами реалізується шляхом встановлення форм і методів мобілізації ресурсів до бюджету і застосуванням форм державної підтримки підприємств.

Потрібно враховувати, що фінансовий механізм є тільки принциповою схемою практичного використання фінансів в економіці держави. На рівні суб'єктів господарювання функціонування фінансового механізму, його склад і структура відрізняються залежно від особливостей суб'єкта господарювання: унітарне підприємство, господарське товариство, акціонерне товариство, об'єднання підприємств (концерни, холдинги, промислово-фінансові групи та ін.), де фінансовий механізм відображає специфічні методи, важелі управління, законодавче та нормативно-правове забезпечення. Однак основні функції фінансового забезпечення і регулювання на рівні суб'єктів господарювання є схожими і взаємопов'язаними. Взаємозв'язок між ними полягає в тому, що фінансове забезпечення одночасно виконує функцію регулювання і навпаки.

Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності підприємств, з одного боку, передбачає формування й використання фінансових ресурсів для задоволення потреб суб'єкта господарювання, регламентованих відповідними нормативними актами, які визначають способи їх мобілізації, розподілу та використання на всіх рівнях господарського управління. З другого боку, воно здійснюється шляхом використання методів залучення ресурсів: самофінансування, банківського кредитування, бюджетного фінансування і кредитування, перерозподілу коштів, розміщення фінансових інструментів і боргових зобов'язань, які

передбачають визначення потреби в ресурсах, встановлення доцільності й ефективності їх застосування.

Якісна і кількісна характеристика фінансового механізму визначається обсягом фінансових ресурсів, які він забезпечує підприємству внаслідок розподілу створеного продукту. При цьому, на нашу думку, важливим є не тільки обсяг ресурсів, але також їх структурований потік, який значною мірою гарантує фінансову стійкість і незалежність підприємства. Однак для встановлення місця і ролі фінансових ресурсів у фінансовому забезпеченні суб'єкта господарювання, у першу чергу в розширеному відтворенні, вони повинні бути чітко теоретично обґрунтованими.

Не менш важливим для фінансового забезпечення діяльності підприємств, що реалізується через фінансовий механізм, є вибір методів фінансування інвестиційної діяльності екологічного спрямування, яка передбачає оновлення основних виробничих фондів з урахуванням сучасних вимог їх впливу на навколишнє середовище, якість продукції та здоров'я населення. До таких методів належать самофінансування, бюджетне фінансування і кредитування (бюджетне і банківське).

При самофінансуванні проводяться розрахунки доцільності та ефективності витрачання власних фінансових ресурсів, здійснюється оцінка його залежності від політики позик і розподілу прибутку підприємства, форм фінансування і мобілізації фінансових ресурсів тощо.

Бюджетне фінансування передбачає надання підприємствам коштів на безповоротних умовах з урахуванням обсягів фінансування, періодичності надання коштів, норм певних витрат тощо. Бюджетні кошти переважно надаються на фінансування реальних інвестицій.

При кредитуванні встановлюються умови надання кредитів, гарантії щодо забезпечення їх повернення, терміни погашення основного боргу і сплати суми процентів, окупності та ефективності.

З метою підвищення еколого - економічного рівня АПК, а також, що важливо, мотиваційного регулювання екологічної культури землекористувачів, на сьогодні постає нагальна потреба диференціації системи оцінювання показників ефективності суб'єкта господарювання не лише за комплексом виробничих показників, а і за природоохоронними чинниками. На жаль, у даний час оцінка екологічної ефективності підприємства в державі здійснюється

майже виключно в рамках визначення організаційно-технічного і техніко-економічного рівня виробничої діяльності, що, на нашу думку, не є комплексним і невичерпним підходом.

Економічний механізм раціонального природокористування відіграє ведучу роль у раціональному й ефективному використанні навколишнього середовища, а засоби й інструментарій, що він містить, мають прямий і опосередкований вплив на динаміку як вичерпування, так і регенерації природних ресурсів (повітряного середовища, водних джерел, ґрунту, біоти), формують антропогенний фон регіону.

Чи не найголовнішою складовою частиною економічного механізму забезпечення сталої екологічнобезпечної діяльності регіону є фінансово-економічне стимулювання раціонального використання й охорони природних ресурсів. На сьогодні еволюційно сформувалися його основні вектори:

- стимулювання інтенсивності та ефективності аграрного землекористування та сільгосптоваровиробництва;
- охорона агроландшафтів та територіально суміжних з ними водних екосистем;
- максимальна концентрація землевласності та землекористування.

Кожен із зазначених методів, залежно від цільової орієнтації, містить оригінальний набір економічних засобів регулювання та методів практичної реалізації. Найбільш відомими і часто вживаними методами економічного стимулювання інтенсивності та ефективності аграрного природокористування є:

- ✓ фінансова участь держави в розвитку інфраструктури сільської громади, аграрної науки, освіти та перепідготовки кадрів для потреб сільського господарства;
- ✓ надання державою суб'єктам сільськогосподарської діяльності субсидій і кредитів на пільгових підставах на придбання екологічно доцільних матеріально-технічних засобів виробництва і технологій;
- ✓ підтримка паритету цін на аграрному ринку, прогнозоване державне замовлення на окремі види сільськогосподарської продукції.

Якщо проаналізувати досвід зарубіжних країн, можна зробити висновок, що в міру насичення ринку сільськогосподарської продукцією (перевиробництво) застосування цієї групи методів

втрачає свою дієвість, вектор бюджетної підтримки галузі починає змінюватись у бік соціально-економічної проблематики. З цього моменту важливого значення починають набувати методи економічного стимулювання сільгосптоваровиробників щодо діяльності, спрямованої на природоохоронні проекти. У такому разі на передній план виступають економічні важелі:

1. Фінансування державою створення спеціальних меліоративних масивів на найбільш екологічно проблемних землях.
2. Погектарні виплати землекористувачам з метою проведення спеціальних меліоративних заходів (гіпсування, вапнування, дренаж, культуртехнічні заходи).
3. Субсидування нових заощаджувючих видів і способів обробітку ґрунту.
4. Датування виробництва екологічно чистої продукції на основі біологізації землеробства.
5. Економічне стимулювання зменшення генетичного забруднення доквілля шляхом відмови від ГМО.
6. Щорічні рентні виплати господарствам за добровільне і свідоме вилучення з обробітку та консервацію деградованих земель, фінансування і підтримка на державному рівні залуження і заліснення зазначених площ.
7. Компенсація користувачам угідь за некористування площами, що є біотопами рідкісних чи зникаючих представників флори і фауни.

З трьох складових елементів фінансового механізму, що відомі з успішної практики регулювання аграрного природокористування розвинутих країн (див. вище), в Україні поки що одержав розвиток лише один – економічне стимулювання інтенсивності та ефективності аграрного землекористування і сільськогосподарського виробництва; два ж інші – економічне стимулювання сільськогосподарських природокористувачів за діяльність, пов'язану з охороною агроландшафтів та суміжних з ними водних екосистем і економічне стимулювання концентрації землеволодінь та землекористувань – ще не включені до системи державного регулювання.

Статусу продовольчої безпеки у країнах Західної Європи було досягнуто ще на початку 70-х років минулого сторіччя, у той час як у нашій державі спад сільськогосподарського вироб-

ництва триває, та й сам вектор його спрямований не на внутрішнє забезпечення, а переорієнтований на зовнішній ринок з його більш привабливою ціновою політикою. Об'єктивно, диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, невідповідність колективної форми власності на землю і засоби виробництва сучасним ринковим умовам, низька ефективність діючого механізму економічного стимулювання суб'єктів сільськогосподарської діяльності ще певний період часу будуть національно характерними стримуючими чинниками розвитку аграрного сектора.

Потрібно визнати, що проблема відставання доходів фермерів та паритету цін є актуальною і в країнах з розвинутою ринковою економікою, проте там вона вирішується за допомогою спеціально створеного механізму підтримки рівня фермерських цін і доходів. У нашій державі такий механізм у практику економічного регулювання поки що не запроваджений, і проблема паритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію залишається.

Країни із розвинутою ринковою економікою в якості найбільш дієвих засобів економічного стимулювання аграрного природокористування традиційно і масово використовують державні дотації, субсидії, компенсаційні відшкодування, які надають на безповоротній основі і забезпечують фермерам рівень доходів, достатній не лише для фінансування наступного виробничого циклу, але і для часткової капіталізації. В Україні, навпроти, найуживанішими засобами державного піклування є бюджетні позички (часто відсоткові) і товарні кредити з обов'язковим поверненням, пільгове оподаткування. Без зазначених заходів переважна більшість сільськогосподарських підприємств, що останнім часом працюють збитково, не змогла б організувати виробничий процес. Проте рівень і специфіка надання згаданої державної допомоги такі, що майже відсутні кошти для подальшого акумулювання з метою подальшого інвестування у матеріально-технічні засоби виробництва сільськогосподарської продукції.

Пріоритетне використання в економічному механізмі методів стимулювання сільськогосподарських природокористувачів, які ґрунтуються на державних товарно-грошових позичках та податкових пільгах, зумовлене дефіцитом фінансових

ресурсів у держави, що на сьогодні не дає змоги більш широко застосовувати методи прямого субсидування на безповоротній основі. Але і такий підхід дає право сподіватися на те, що в недалекій перспективі ефективність механізму економічного стимулювання ефективності та інтенсивності аграрного природокористування і сільськогосподарського виробництва в Україні набуде сталого розвитку. Підґрунтя для таких оптимістичних прогнозів – запровадженний не так давно в господарську практику такий важливий метод економічного стимулювання як підтримка цін і доходів сільгосптоваровиробників. Цей механізм у розвинутих країнах довів свою ефективність і на сучасному етапі є головною умовою інтенсивного і високоефективного ведення аграрного бізнесу.

Безумовно, стимулювання інтенсивного й економічно ефективного використання природних ресурсів у сільському господарстві автоматично не вирішує екологічних проблем галузі та регіону. Тому на перший план виходять спеціальні методи, які поряд із фінансово-економічними засобами змогли б захищати суб'єктів господарювання у проведенні заходів щодо захисту і відтворення продуктивного потенціалу екологічної формації, збереження знаменитої української родючості, оздоровлення природного середовища в цілому.

Механізми стимулювання природозаощаджуючого способу ведення аграрного виробництва повинні передбачати економічне заохочення конкретних, вигідних для господарства і суспільства заходів, що здійснюються з власної ініціативи та за рахунок суб'єкта господарювання і прямо чи опосередковано сприяють підвищенню стійкості агроландшафтів і суміжних водних об'єктів. У нашому регіоні такими можуть і повинні бути наступні:

- консервація безперспективних і екологічно виснажених орних земель та інших видів сільськогосподарських угідь;
- облаштування протиерозійних гідротехнічних споруд;
- будівництво і відновлення мережі вертикального та горизонтального дренажу;
- створення і охорона полезахисних лісосмуг;
- заліснення водоохоронних зон природних і штучних водойм, ярів та балок;
- ліквідація і утилізація пестицидів із закінченим терміном придатності.

Фінансово-економічне заохочення аграрних природокористувачів регіону до моменту здійснення природоохоронних заходів слід формувати на підставі методів прямого та побічного стимулювання. Нижче наведена типова система прямого економічного стимулювання, що базується на безпосередньому субсидуванні (табл. 1).

Останнім часом з метою стимулювання сільськогосподарських товаровиробників у виробництві екологічно чистої продукції науковцями розроблений спеціальний економічний механізм, основними елементами якого є:

I. Економічні важелі і стимули, які сприяють зацікавленості у виробництві екологічно чистої продукції. Реалізуються через пільгове оподаткування; пільгове кредитування; підвищення розміру доплат до закупівельної ціни; централізовані капітальні вкладення; пільгові ціни на послуги і засоби виробництва; державне страхування.

II. Економічні санкції, які застосовуються по відношенню до забруднювачів навколишнього природного середовища. Охоплюють елементи: зниження закупівельної вартості екологічно забрудненої продукції, систему штрафних санкцій за нерациональне використання природних ресурсів.

III. Система організаційно-правових заходів, що мають за мету підвищення ефективності застосування окремих елементів економічного механізму. Перетворюються у життя шляхом реалізації чітких базисних стандартів на сільськогосподарську продукцію, контроль її якості, екологічний моніторинг та інформаційне забезпечення.

IV. Система економічного стимулювання природокористувачів, яку слід розвивати на основі пільгового режиму оподаткування, різних видів пільгового кредиту, інших методів, які дають змогу виконувати природоохоронні заходи без виділення бюджетних коштів, в першу чергу за рахунок накопичених власних ресурсів суб'єктів аграрного бізнесу. Різні види податкових пільг та пільгового кредиту впроваджуються з метою стимулювання інвестиційної активності сільсько-господарських товаровиробників щодо використання сучасних науково-технічних досягнень з метою заміни екологічно деструктивної техніки і технології виробництва на нову, екологічнозаощаджу-

ючу і ресурсо-енергозберігаючу, а також для створення природоохоронної інфраструктури.

Таблиця 1 - Система прямого економічного стимулювання сільськогосподарських природокористувачів за проведення природоохоронних заходів

№ п/п	Захід	Метод стимулювання
1	Консервація орної землі шляхом залуження	Щорічне відшкодування частини недоодержаного доходу та компенсація вартості насіння трав і витрат на їхній посів і догляд
2	Консервація ріллі та інших с.-г. угідь шляхом заліснення	Щорічні рентні виплати за консервацію деградованих земель та компенсація вартості посадкового лісоматеріалу, витрат на посадку лісу і догляду за ним до моменту змикання крон.
3	Створення полежахисних лісоструг	Щорічне відшкодування недоодержаного доходу з площ угідь, зайнятих лісонасадженнями і компенсація витрат на їх створення і догляд.
4	Створення насаджень на берегах річок і водойм	Компенсація витрат на висадку і догляд
5	Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд	Відшкодування витрат на будівництво
6	Засипка і виположування ярів	Компенсація витрат на проведення робіт
7	Терасування крутих схилів	Відшкодування витрат на проведення робіт
8	Окультурення природних кормових угідь	Компенсація витрат на придбання насіння та проведення культуртехнічних робіт
9	Проведення хімічної меліорації ґрунтів	Відшкодування витрат на придбання меліорантів та виконання робіт
10	Виробництво с.-г. продукції без застосування пестицидів	Виплата дотацій на вироблену і реалізовану екологічно чисту продукцію
11	Вилучення з ужитку і утилізація заборонених до вживання і прострочених пестицидів	Компенсація вартості препаратів і фінансування послуг із вилучення і утилізації

Доцільно також в системі механізму економічного заохочення природоохоронної діяльності розробити, законодавчо зафіксувати і впровадити систему заліку в рахунок платежів за використання земельних і водних ресурсів (сплата ФСП) тих коштів, які суб'єкт аграрного природокористування витратив на виконання природоохоронних заходів. Така система потенційно спроможна забезпечити економічну мотивацію впровадження природозберігаючих заходів, оскільки частина платежів за користування природними ресурсами трансформується в джерело інвестицій природоохоронного призначення і буде залишатися в сільськогосподарського товаровиробника. В умовах економічної кризи, коли засоби прямого економічного стимулювання не спроможні повною мірою через дефіцит фінансових ресурсів у держави, альтернативна система фінансування набуває значення основного засобу акумулювання коштів на природоохоронні інвестиції.

Висновки. Таким чином, механізм економічного стимулювання сільськогосподарського природокористування потребує розвитку, проте він залежить на пряму від швидкості ринкових перетворень, агроекологічної політики і насамперед – від фінансових можливостей держави. Останні в Україні надто обмежені, що є об'єктивним лімітуючим фактором у розвитку механізму економічного стимулювання раціонального використання природних ресурсів та охорони природи в процесі аграрного виробництва. Сучасний механізм економічного стимулювання раціонального природокористування в аграрній сфері України за більшістю ознак відповідає тому, що застосовувався в західноєвропейських країнах у перші десятиріччя після Другої Світової війни. Ця схожість характеризується тяжінням до державного втручання в перебіг процесу природокористування та сільськогосподарського виробництва з метою гарантованого збільшення виробництва продукції і, як наслідок, досягненні продовольчої безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Василик О. Д. Фінанси в економічній системі держави // Фінанси України. – 2000. – № 1. – С. 3 – 10.
2. Веклич О. О. Удосконалення системи екологічного оподаткування // Фінанси України. – 2001. – № 2. – С. 3 – 11.

3. Гирусов Э. В. и др. Экология и экономика природопользования: Учебник для вузов/ Под ред. проф. Э.В. Гирусова.– М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998.– 455 с.
4. Зятковська Л. І. Вплив фінансової політики держави на підвищення екологічної безпеки промислового виробництва // Ефективність державного управління в контексті європейської інтеграції: Матеріали науково-практичної конференції / За заг. ред. А.О. Чемериса. – Львів: ЛІДУ НАДУ, 2004. – Ч.2. – 332с. – С. 178 – 181.
5. Зятковська Л. І. Самофінансування як метод фінансового забезпечення екологічної безпеки промислових підприємств // Тези доп. Міжнар. наук. конференції “Розвиток підприємницької діяльності на Україні: історія та сьогодення”. – Тернопіль. – 2003. – 207 с. – С. 177 – 178.
6. Снякевич І. Концепція щодо формування системи інструментів національної екологічної політики // Економіка України – 2002. – № 7. – С. 70 – 77.
7. Степичева Л. Інструмент еколого-економічного механізму // Страхование ревью – 1999. – № 12. – С. 3 – 11.
8. Statistical Yearbook “Environment of Ukraine” for 2001 / State Statistics Committee of Ukraine: Under the direction of Yuriy M.Ostapchuk. – K., 2002. – 326p. – 262 p.

УДК: 631.115.11: 338.43

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Мохненко А.С. – к.е.н., доцент Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. До економічних чинників розвитку фермерства в Україні слід віднести необхідність забезпечення продовольчої безпеки країни і населення якісними продуктами харчування, що є важливим елементом економічної політики держави. У нашій країні термін "продовольча безпека" увійшов до теорії і практики оцінки економіки у зв'язку із ско-